

HERRNHUTERNE I GRØNLAND

Af Preben Andersen

De pietistiske vækkelser i Nordeuropa.

En beretning om den herrnhutiske brødremenigheds missionsvirksomhed i Grønland bør begynde med årene omkring 1700, og udgangspunktet må være Tyskland. I disse år blæste en ny fromhed ind over det gammellutherske Nordeuropa. Denne fromme bølge – pietismen – satte tro og fromhed i højsædet på bekostning af den lærde teologi.

Skulle man udhæve en enkelt person som ophavsmand til denne bevægelse, måtte det blive Ph. J. Spener (1635–1705). Denne var teolog og af tysk nationalitet. Han udarbejdede et program om en forbedring i kirken gennem forbedret præsteuddannelse og gennem konventikler, hvor troende mødtes med privat opbyggelse for øje. Dette reformprogram „*Pia desideria*“ blev fremlagt i 1675, og Spener forsøgte selv at realisere det i Frankfurt a. M., Dresden og Berlin.

Speners forståelse for kirkens vedvarende missionsforpligtelse skulle – hans øvrige indsats ufortalt – blive af omfattende betydning. Han skriver således:

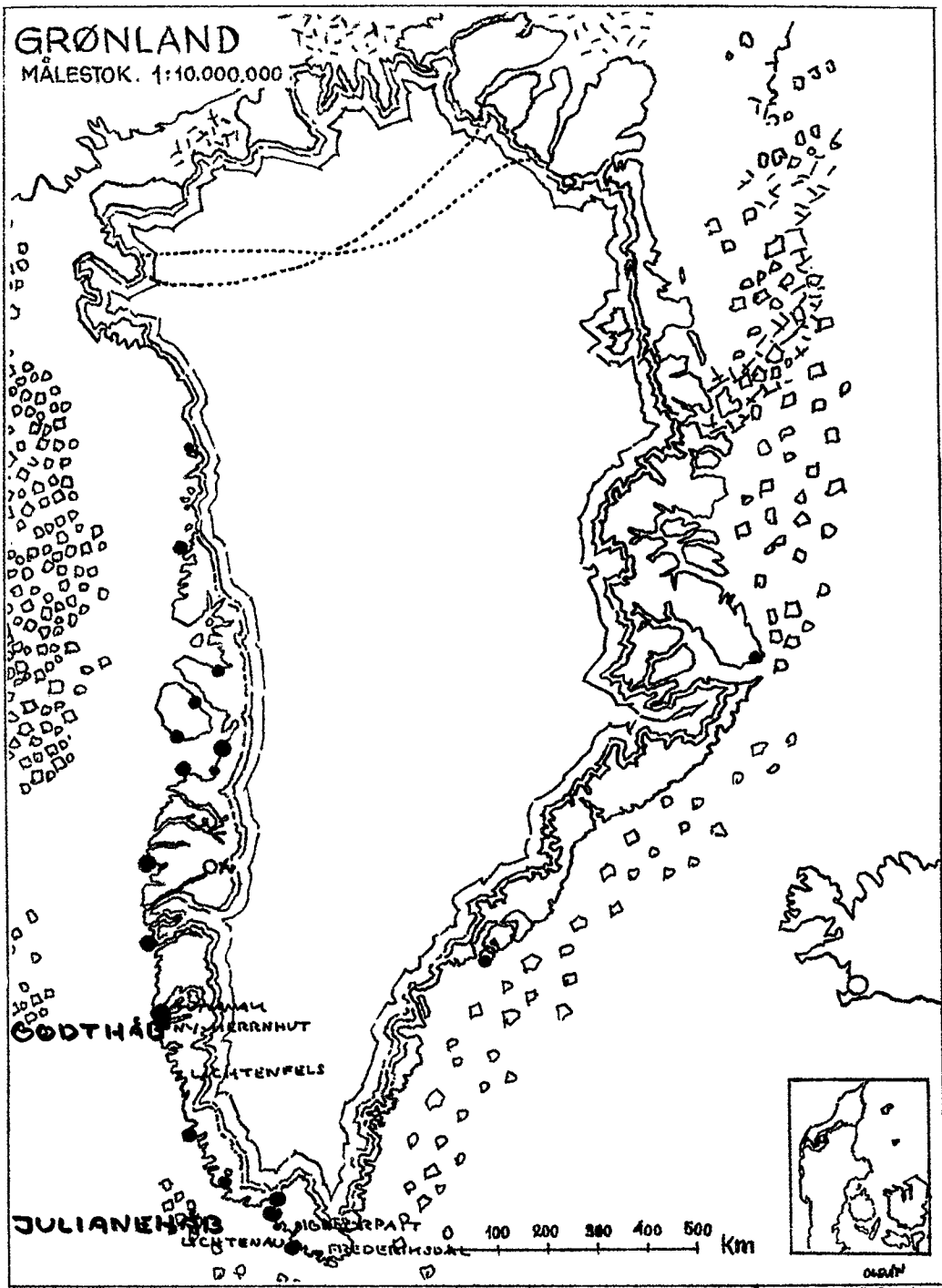
„Vi beder ikke blot for os selv, men ogsaa efter Din Befaling for alle Mennesker, som Du har skabt, forløst og kaldet til Din Naade. Forbarm Dig over det Mørke, i hvilket saa mange Millioner Folkeslag endnu sidder, og lad dem blive oplyst ved Din kære Søns Lys! Forbarm Dig over Dit arme, fordum saa højtelskede og nu saa længe paa Grund af sine Synder forskudte Folk!“¹

Denne opfattelse gav stødet til en begyndende forståelse for missionsvirksomheds betydning – især blandt Nordtysklands pietistiske menigheder. Men det var en forståelse, som var længe om at sætte frugt. Først i Speners dødsår påbegyndtes en missionsvirksomhed i den danske koloni Trankebar i Indien.

A. H. Francke i Halle var nu den centrale figur i tysk pietisme, og de unge trankebarmissionærer kaldte ham ofte i deres breve for deres „Fader i Kristus“.² Han udrettede et stort arbejde ikke mindst for at sikre Trankebar-missionen økonomisk. Fra Francke går en lige linje til den unge grev Zinzendorf, hvis kærlighed til missionen vakte netop af Trankebar-missionen.

Grev Zinzendorf.

Nicolaus Ludwig greve von Zinzendorf blev født i Sachsen i år 1700. Hans far havde været Speners ven og tilhænger. Spener stod ikke fadder til Nicolaus Ludwig

De herrnhutiske missionsstationer er antydet på grønlandskortet.

trods dennes påstand om dette,³ men ikke desto mindre må det erkendes, at Speners pietisme har stået fadder til Zinzendorfs fromhed.

Den unge greve blev opdraget hos sin bedstemor, der stod i nært venskabsforbindelse med de pietistiske kredse, og allerede i 10-års alderen finder vi ham i Halle, hvor han er blevet anbragt på Pædagogiet – pietismens højborg. Senere studerer han i Wittenberg: jura, men også den hellige Skrift, Luthers og pietisternes skrifter. Han kom hurtigt til klarhed over, at trods dogmatiske forskelle var alle „Lemmer af den ene kristne Menighed“.

Omkring 1720 opstod der en bevægelse i Mähren blandt medlemmerne af den hensmuldrende gamle brødremenighed, der i sin tid havde modtaget tilslutning fra Valdenserne og bistand fra Jan Hús.

En af disse mähriske brødre, tømmermanden Chr. David, var i Berlin blevet grebet af pietismen. Han traf i 1722 sammen med Zinzendorf, som, da han hørte om de mähriske brødres vanskelige troskår, lod en lille koloni af disse bosætte sig i skovegnene nær Hut-bjerget. Nybygden, der lededes af Chr. David, fik navnet Herrnhut, og fra dette sted udspandt en vækkelse, der tiltrak folk fra flere sider.

Stridigheder opstod, som det er sædvane blandt religiøse sekterere, men i 1727 fik brødremenigheden en fast organisation. Der blev udpeget en forstander; det blev Zinzendorf, 4 overældste og 12 ældste. Medlemmerne blev inddelt i „kor“. Nemlig: de giftes kor, de ugifte mænds kor, de ugifte kvinders kor og enkernes kor. Til erindring og minde om stiftelsesdatoen, den 13. august, blev „timebønnen“ indrettet: 24 personer skulle afløse hinanden i bøn fra midnat til midnat. Sjæleplejen varetoges af et opsynskollegium, der overdrog vanskelige tilfælde til Zinzendorf. Denne lod på sin side tvivlsspørgsmål afgøre ved lodkastning, idet man formodede, at man på denne måde gav Frelseren lejlighed til at ytre sin mening om sagen.⁴

Zinzendorfs forsøg på at føre menigheden over i den lutherske kirke og den augsburgske konfessions fold lykkedes ikke, men alligevel opfattede brødrene sig som en del af den sachsiske, evangelisk-lutherske landskirke. Zinzendorf blev præst i Herrnhut 1734 og biskop 1737.

Zinzendorfs kristendomsopfattelse lagde hovedvægten på den korsfæstede og tilsidesatte alle dogmatiske og konfessionelle skel. Særligt fremhævede Zinzendorf kristendommen som en hjertets sag:

„Wem nicht das Hertze beym Lehren entglommen,
Der hat ohnfehlbar nichts rechtes vernommen“.⁵

At det er Kristus, der er det centrale for Zinzendorf, får vi også klarlagt:

„Lad os flittigt omgaas med ham, lad os hænge ved hans Hjerte, lad os gaa, staa og ligge i hans Arme, Dag og Nat“.⁶

Samuel Kleinschmidt.
(Arktisk Institut).

Men Frelseren er først og fremmest „Martermanden“ – ikke krybbebarnet, ikke profeten:

„Der Umgang mit dem Schmerzens-Mann Ist alles, was ich machen kann, Bis Leib und Seele scheiden“.⁷

Zinzendorf afviser såvel mystikken som deismen og holder sig efter oprettelsen af brødre menigheden helt til den enfoldige lære om Jesu lidelse og død. Efter 1734 kan man endda med rette hævde, at „Den korsfæstede Frelser, som med sit Blod har løskøbt os fra Skyld og Straf, Lammet („das Lämmlein“), som bærer Verdens Synd“⁸ bliver det centrale i hans forkyndelse. I det hele kan det siges, at herrnhuterne omkring 1740 er på vej ind i en blindgyde – en sygelig, over-

spændt og perverteret holdning til Kristus og Kristi lidelseshistorie. Denne periode er blevet betegnet som „Sigtningstiden“. Vi vil lade nogle citater tale deres tydelige sprog:

„Wir und des Lamms seine Blut-Gemein, Wir wollen ewiglich Zeugen sein, Dass im Opfer Jesu allein zu finden Gnade und Freiheit von allen Sünden Für alle Welt“.⁹

„Das ist ihre Sache, im Meer der Gnaden, Das ist in Jesu Blut schwimmen und baden, Ihr Element“.¹⁰

„Lamm und Blut und höchtes Gut, Das ist hier ein bekannt Getön . . . Eines hat uns durchgebracht: Lämmlein, dass Du bist geschlacht“.¹¹

Dette vample miskmask antyder blod-teologiens indhold.

Efter lodkastning oprettede brødrene i 1741 en pagt med Frelseren, der blev betragtet som menighedens overhyrde. For Zinzendorf var Kristus skaber, og Gud blev ignoreret. Han siger således: „Gud, Jesu Kristi Fader, er ikke vor direkte Fader, det er en falsk Lære og en af Hovedvildfarelserne i Kristendommen . . .“.¹²

Efter Zinzendorfs død 1760 blev den besindige Spangenberg Herrnhuts dygtige leder. Der blev luget i blod-teologiens ukrudtsbed og brødre menighedens troslære tilnærmedes den lutherske.

Herrnhuterne kommer til Grønland.

Den 6. juni 1731 kronedes Christian VI og Sophie Magdalene i Frederiksborg Slotskirke. Ved denne lejlighed begav grev Zinzendorf sig til København for at

deltage. Han var halvfætter til dronningens moder – et noget fjernt slægtskab at spille på; han kom da også selvbuden i håb om at opnå en ansættelse som leder af en eventuel mission blandt lapper og grønlandere.

Den pietistisk grebne konge blev charmeret af greven, og han udvirkede, at 3 herrnhutiske missionærer afgik til Grønland anno 1732. Den gammellutherske Hans Egede, som i forvejen ledede missionen i Grønland, underrettedes om missionsvirksomhedens udvidelse af majestæten, som så med skepsis på Egedes tilsyneladende hidtil så magre resultater.

De 3 første herrnhuter i Grønland var lederen Chr. David og de to fætre Matthäus og Christian Stach. De sendtes af sted efter ved bøn og håndspålæggelse at være indviet til gerningen. Men var deres åndelige udrustning således tilgodeset, skortede det på de mere jordbundne rejseforberedelser. De 3 mænd sendtes af sted uden udrustning af nogen art.¹³ Hertil kom, at deres begreber om det sted, hvor de skulle missionere, var så tågede, at de påregnede at kunne erhverve sig de daglige fornødenheder ved agerbrug; da man gjorde dem klart, at dette ikke kunne lade sig gøre, mente de at kunne klare dagen og vejen ved håndværksvirksomhed.

Christian VI hjalp imidlertid de tre missionærer på forskellig vis; således bl. a. med fri overfart og en introduktion til Egede. Forskellige velyndere i København udrustede herrnhuterne med byggematerialer, proviant, bøger etc. Og derfor kom de ikke helt tomhændede til Grønland.

De udvalgte sig umiddelbart efter ankomsten til missionsmarken et område lidt syd for Godthåb til byggeplads for missionsstationen. Stedet fik navnet „Neu Herrnhut“, og det første hus toges i brug i juli 1733.

På missionsmarken.

Hans Egede modtog Chr. David og hans fæller venligt og imødekommende, udviste stor hjælpsomhed og underviste de tre missionærer i det vanskelige grønlandske sprog, desuagtet han derved påtog sig et overordentligt brydsomt arbejde, idet de ingen forståelse havde for sprogstudiet, ligesom deres grammatiske færdigheder var yderst overfladiske. Egede forsøgte at få klarhed over deres holdning til Luthers lære, men fik undvigende svar. I det hele får man det indtryk, at samarbejdsviljen har været mest udtalt hos Egede.

Kontakten vanskeliggjordes af sproglige barrierer. Chr. David og fætrene Stach var kun tysktalende, medens Egede på sin side kun med vanskelighed kunne samtale på tysk. For at råde bod herpå indbød Egede David til skriftlige forhandlinger, idet Egedes skriftlige tysk var bedre end hans mundtlige. Disse forhandlinger, som kom til at fylde 390 kvartsider, giver os indtrykket af en tålmodig og værdig Egede overfor en stridbar og fjendtlig David.

*Hans Egede.
(Efter stik i Det kgl. Biblioteks billedsamling).*

Kort efter missionærernes ankomst til Grønland – i august 1733 – rantes Godthåbs-området – og dermed også Neu Herrnhut af en koppeepidemi. Efter Hans Egedes skøn bortrev den mellem 2000 og 3000 mennesker. Af de 200 familier, der levede i Godthåbsfjord-distriktet, overlevede omkring 30 familier, og i selve Godthåb døde 50.¹⁴ Egede og hans hustru Gertrud Rask udfoldede store anstrengelser for at komme de hårdt ramte grønlændere til hjælp; disse anstrengelser var formentlig medvirkende til Gertrud Rasks død kort før jul i 1735.

Koppeepidemien standsede herrnhuternes arbejde for en tid, og brødrenes almindelige trivsel og helbredstilstand var i det hele slet; den dårlige ernæring

og den fugtige bolig var medvirkende årsager hertil. I foråret 1734 lå de således længe til sengs med skørbug, plejet af ægteparret Egede.

Chr. David var næppe sin plads voksen. Modgangen i den første tid var ganske vist stor, men sådan noget må en missionær, der agter sig til et fjernt land, formentlig være forberedt på. Hans ufordragelighed ytrer sig både i forholdet til den danske mission og overfor fætrene Stach. Hans fromme tålmod har også sine snævre grænser. Så tidligt som i foråret 1734 tvivler han på „ob nun diese Menschen zum Glauben tüchlig gemacht werden können“.¹⁵

Når man også får at høre, at koppeepidemien fik ham til at frygte, at alle grønlænderne ville dø, og at missionsarbejdet som følge deraf ville være unødvendigt, forstås man, at David ikke ligefrem er prototypen på en hedningemissionær.

Chr. David rejste fra Grønland i 1735, og inden da var to nye Herrnhut-missionærer, Friedrich Böhnisch og Johann Beck, nået frem. Også Chr. Stach rejste hjem. I 1736 kommer de første kvinder, og lidt efter lidt glider livet i Neu Herrnhut ind i faste rammer.

Den overspændte blodteologi nåede til Grønland med Andreas Grossmann under dennes visitats i 1740. Det førte til en vækkelse blandt grønlænderne. Böhnisch havde hurtigt lært den nye melodi. I et brev hjem skriver han:

„Frelseren skænkede os også sådan en sprogets gave, så vi selv forbavsedes der-

ved, og når hjertet var grebet og rørt af blod og sår, så vældede også de nødvendige udtryk frem".¹⁶

På sin afsides post har han imidlertid ikke helt kunnet leve sig ind i sigtningstidens ånd, men han ved det selv og ønsker at være med fuldt og helt:

„Jeg kan ikke skrive meget til dig om lammets blod, fordi jeg føler, at det langt fra er sådan for mig, som Frelseren beviser sig i Korsmenigheden. Menigheden føler det bedre. Dog er det mit ønske at svømme og at bade i Jesu blod“.¹⁷

I årene 1743–45 var Böhnisch i Tyskland og udsattes her for yderligere påvirkning af blodteologien. I 1745 ordineredes han af Zinzendorf og Leonhard Dober i Amsterdam. Allerede i 1742 havde Matthäus Stach modtaget ordination pr. brev.

Herrnhutermisjonen lå næsten uafbrudt i stridigheder med den danske mission. Det vil dog føre for vidt her at komme ind på de utallige og ofte helt latterlige stridspunkter.

I juli 1738 omvendte den første grønlander sig til herrnhuterne. Det var Qajarnaq, der særligt var grebet af Lucas 22,44. I de følgende år døbttes enkelte grønlandere, men tallene stiger stadigt, og i 1765 talte menigheden ca. 450 mennesker.

Også danske blev omvendte. Missionær Drachard, kateket Berthel Larsen og købmand Lars Dalager kan nævnes i denne forbindelse. Disse omvendelser gjorde selvsagt ikke forholdet til den danske mission lettere. Lars Dalager var en stor kender af Grønland, grønlandsk og grønlandere, men han havde et hidsigt temperament, og hans velvilje overfor brødremenigheden med deraf følgende modvilje mod den danske mission forledte ham til korporligt overfald på missionær Biørn. Desårsags blev han hjemkaldt fra Grønland og siden forflyttet til Finmarken.¹⁸

Menighedslivet.

Som den vigtigste af årsagerne til brødremenighedens medvind i Grønland optegner den danske missionær Laur. Gregersen: „de herrnhutiske Lærdomme, Lære-Maade, Stiftelser og Ceremonier, som alt indeholder noget, der rører Sandserne, opvækker Imaginationen, som hos Grønlanderne er stærk, og føyer deres Tilbøyeligheder som stedse gaae ud paa Forandring“.¹⁹

Ved dåben svaredes der ikke på den apostoliske trosbekendelse, men kun på nogle enkelte spørgsmål om grundlaget for forsoning. Men der krævedes – foruden løftet om al hedenskabs forslagelse – at man lovede at blive ved missionsstationen i al fremtid. Dette krav røbede en skæbnesvanger mangel på forståelse for livsvilkårene i Grønland, og vi skal da også senere konstatere de katastrofale følger af en sådan ophobning af mennesker på en enkelt plads i et land, hvor befolkningen er henvist til at ernære sig ved de mest ekstentive erhvervsformer, der findes – nemlig jagt, fangst og fiskeri. I de første år gik det imidlertid godt, ikke mindst på grund af de

*Et nyere billede fra Frederiksdal tæt ved Kap Farvel,
hvor herrnhuterne havde en del af deres virksomhed.*

Foto: Vebæk.

herrnhutiske missionærers udmærkede lederegenskaber. Her vil vi igen citere missionær Gregersen:

„Herrnhuterne ere nyttige i Grønland, som de, der holde sig vedkommende Grønlændere til at være stræbsomme Mennesker og sparsommelige Huusholdere. Thi er det end sandt, at det Rygte om de Herrnhutiske Grønlænderes gode udvortes Tilstand er overdrevet, saa er det dog tillige vist, at meer bemeldte Herrnhuter alvorligt holde deres døbte til Flittighed og Sparsommelighed, og haver deri bragt det saa vidt med dem, at de i visse Maader føre en ordentligere Huusholdning end de fleste af deres Landsmænd pleje at føre“.²⁰

Zinzendorf havde påbudt sine missionærer varsomhed med uddelingen af nadveren. Den første altergang i Grønland fandt – med 3 nadvergæster – sted i oktober 1747.

Man bestræbte sig på at indrette sig på samme måde som menighederne i Europa, uden at tage hensyn til grønlandske skikke og sædvaner. De døbte inddeltes i kor på en 4–5 personer, som under en broders eller søsters ledelse samledes til gensidig opbyggelse i troen. Da menigheden voksede, voksede også medlemstallet i de enkelte kor, der blev til korforsamlinger: de giftes kor, de ugifte mænds kor, de ugifte kvinders kor og enkernes kor, ganske som i Herrnhut. I disse korforsamlinger lagdes vægten på opbyggelige taler og sangøvelser. Desuden afholdtes forsamlinger for mindre kredse kaldet „Stunde“ og „Viertelstunde“. Søndag var helligholdt som prædikedag, men også lørdagen havde en særlig karakter som sabbatsdag. Månedligt afholdtes „Gemeine-Tage“ med efterretninger fra andre herrnhutiske menigheder. Som noget specielt for brødremenigheden kan nævnes kærlighedsmåltiderne, som holdtes til bestemte tider. De begyndte i reglen sent på dagen og varede til lang tid efter midnat. Af andre specialiteter kan nævnes fredskysset efter hver forsamlingsaften og fodtvætningen før altergang.

Mødernes særegne atmosfære i sigtningstiden skildres af Gregersen, der fortæller, at kan taleren ikke påvirke menighedens følelser på anden vis „bringer hand sig til at græde self, da altid nogle især af Qvindekønnet lader sig bevæge til at græde med. Dette kaldes da „Eine Regung der Gnaden““.²¹

Brødremenigheden forsømte egentlig skoleundervisning i mange år. Men straks fra missionens begyndelse førtes en hensynsløs kamp mod selv de uskyldigste grønlandske fornøjelser. Giftermål med udøbte eller med medlemmer af den danske menighed blev forbudt. Derved øgedes degenerationsfaren ved indgifte betydeligt. Meget opportunistisk virker derimod bestemmelsen om, at de, der før dåben har mere end en hustru, fortsat har tilladelse til polygami. Kirketugt gennemførtes med megen strenghed, således at en, der måtte have forset sig, bliver forment adgang til alle de hellige forsamlinger og møder.

Ny Herrnhut blev tilbygget med grønlanderboliger i rette rækker udgående fra missionens huse. Oprindeligt gjaldt boligtvangen kun om vinteren, medens man om sommeren gav grønlanderne lejlighed til at foretage deres vante fangstrejser. Da missionærerne imidlertid kom under vejrs med den megen syndighed, livet på sommerbopladsene bragte med sig, forbødes siden sommerrejser på egen hånd. Denne forordning resulterede efterhånden i færre og kortere fangstrejser om sommeren med undergravende virkning for hele samfundets økonomiske struktur som følge. Ungdommen opdroges i de såkaldte korbuse indtil 1770.

I Ny Herrnhut opførtes i 1747 en stor 3-fløjet bygning med kirkerum, forsamlingslokaler, missionærboliger m. v., og i 1758 oprettedes en ny missionsstation læn-

gere mod syd: Lichtenfels. Her kopieredes Ny Herrnhut i formindsket målestok.

Man spandt ikke guld ved at være herrnhuter-missionær. I et brev fra Matthäus Stach til Herrnhut omtaler han forsyningen hjemmefra, idet han pointerer, hvor lidt det drejer sig om, med det formål at få større rationer tilsendt. Hver missionær tildeles pr. år:

11 pund smør	2 par strømper
½ pund te	1 jakke
2–3 pund sukker	1 par sovebukser.
2 skjorter	

Der var fælles husholdning og til den kom i 1749:

3 anker rom
og 30 potter brændevin.²²

Og så må det lige tilføjes, at arbejdet var ulønnet.

I troperne og i subtroperne anlagde brødremissionærerne i reglen plantager o. l., der gjorde dem økonomisk uafhængige af menighederne i hjemlandet. Det lod sig ikke gøre i det kolde Grønland. Böhnisch havde derfor planlagt en dunhandel baseret på edderfuglevarf; planen bar ikke frugt bortset fra et lille gemmeæble af et forsøg 1755–57.

Nye signaler.

Den danske missions menighed i Godthåb var meget mindre end herrnhuternes i 1760'erne. Dertil kommer, at sidstnævntes goodwill hos de danske myndigheder var særdeles stor. Missionær Lauritz Gregersen foreslår derfor Ny Herrnhut nedlagt „da saa mange af samme Meenigheds Lemmer, som vilde selv, kunde forflyttes til Lichtenfield og forblive der. Hvorimod de, som ikke selv-villige havde Lyst dertil, kunde forblive ved Godthaab og da antages af Missionairen“.²³

Endvidere anbefaler han, at „Herrnhuterne skulde gandske subordineres den Danske Mission saaledes: at de skulde være pligtforbundne til at antage og følge Ordres fra det høye Missions-Collegio“.²³

Endeligt ønsker han, at man skal lade missionæren i Godthåb „aarligen nogle Gange holde i deres Kirke som en publique Visitatz, for at erfare Ungdommens og den gandske Meenigheds Begreb og Forfremmelse i den Christelige Troes Lærdomme“.²³

Disse forslag blev ikke realiseret. Derpå indsendte Gregersen i april 1765 et større værk: Underretninger om Den Herrnhutiske Mission i Grønland, upartisk skrevne og underdanigst indgivne: Til det Høy-Lovlige Missions Collegium af Lauritz Gregersen. Dette havde til følge, at missionskollegiet ændrede sin holdning overfor Herrnhutermissionen. Denne ændring bevirkede sammen med den danske missionær-

indsats i Godthåb, at Herrnhutermisionen omsider blev tvunget over i defensiven. Den danske indsats i Godthåb knytter sig især til navnet Thorhallesen, der ledede missionen ved Godthåb fra 1765. Han hjemsender til missionskollegiet et af sig selv oversat eksemplar af herrnhuternes litani, for at kollegiet kunne se „hvor sundt et Begreb Lærerne selv har, og hvilket forunderligt Miskmask slige Udtrykke maae virke i de taabelige Grønlænderes Hierne“.²⁴

Den herrnhutiske botvangs uheldige aspekter slår i slutningen af 18. århundrede igennem. Man kan aflæse nedgangen i leverancerne til handelen. I 1793 leverede 25 erhververe i Ny Herrnhut kun halvt så meget til handelen som de 4 erhververe på bopladsen Qariat.²⁵ Snart hver vinter var der nød blandt de herrnhutiske grønlændere, og handelen måtte hjælpe med proviant og spæk. De danske myndigheder krævede med stigende vægt, at brødremenigheden skulle lade sine grønlændere udflytte, men først alt for sent kom udflytningen i gang. For sent til at afbøde virkningerne af det mangeårige sammenhold.

Brødremenigheden blev dog ingenlunde tandløs. Den forhindrede stadig, at nogle fra menigheden søgte omgang med medlemmer af den danske menighed. I modsat fald kunne det gå sådan: „Sigmund († 1811) . . . entfernte sich eine Zeitlang von der Gemeinde und wohnte bei den Colonisten. Allein der traue Hirte seiner Schäflein lies ihn keiner Ruhe finden, und er kam weider hierher und beraute sein Verfahren und bat um Vergebung und wurde auch derselben versichert“.²⁶

I 1774 anlagde herrnhuterne Lichtenau lidt syd for Julianehåb. Denne missionsstation lattede selvfølgelig noget på befolkningspresset på de 2 andre stationer, men da der i den følgende tid ikke oprettedes flere herrnhutiske pladser, blev det ikke til en varig løsning af problemet. Virkningerne af deres sammenhobningspolitik og formynderi melder sig med stigende styrke. Svigtende fødselstal, dalende produktion og i det hele taget stigende elendighed kendetegner brødremenighedens grønlandske anlæg. I en rapport foreslog inspektør Buhl, der år 1800 havde foretaget inspektionsrejse til de grønlandske pladser, at herrnhuterne skulle sendes bort på grund af den skade, de gjorde det grønlandske samfund.²⁷

Napoleonskrigene ændrede midlertidigt udviklingsgangen. På grund af krigen med England havde de danske missionsstationer ikke kunnet modtage den støtte i form af forsyninger og mandskab hjemmefra, som den tidligere havde kunnet påregne, medens brødremenighedens stationer havde store lagre og blev forsynet af brødremenigheder udenfor Danmark.

I 1824 oprettedes Friedrichstal (Frederiksdal) af herrnhuterne i det allersydligste Grønland – i det barske Kap Farvel-område. Conrad Kleinschmidt blev leder af denne station, som fra første færd måtte udkæmpe svære kampe med de åbenbart ikke-herrnhutiske vejrguder. Det første hus, som blev bygget, blæste om i de kraftige

Ny Herrnhut. (Tegning: Alex Secher).

storme, der præger egnen; man måtte flytte hele anlægget til et bedre beskyttet sted i nærheden og byggede så påny – og mere solidt end første gang.

Conrad Kleinschmidt udrettede et stort og dygtigt arbejde på denne udsatte post; adskillige grønlandere fra den sydlige del af østkysten bosatte sig ved stationen, og Kleinschmidt blev nærmest betragtet som en far af grønlænderne. Han fik oversat hele Det nye Testamente og dele af Det gamle Testamente til grønlandsk og trykt på det britiske bibelselskabs bekostning.

Conrad Kleinschmidts ry blev dog overgået af hans søns. Samuel Kleinschmidt vendte tilbage til Grønland i 1840 efter uddannelse i Tyskland og Christiansfeld. Han blev den første leder af kateketskolen i Ny Herrnhut, og hans undervisning skulle få den største betydning for flere generationer af kateketer. Hans modersmål var tysk, men som det sproggeni han var, blev han et af det grønlandske sprogs fornemste kendere. Han lærte sig dansk og latin for bedre at kunne arbejde med det grønlandske, og han byggede ene mand den grønlandske grammatik op fra grunden.

I tilknytning hertil udformede Samuel Kleinschmidt den grønlandske retskrivning. Hans „Grammatik der grönländischen Sprache“ udkom i 1851 og danner den dag i dag grundlaget for det grønlandske skriftsprog. Sámualé, som han kaldtes af grønlænderne, forlod i 1859 det hensygnende Ny Herrnhut og virkede siden som lærer ved seminariet i Godthåb. I 1871 udgav han sammen med flere en ordbog over det grønlandske sprog, som ikke siden er overgået.

Herrnhuternes sidste år i Grønland.

Brødremenighedens træghed med hensyn til udflytning blev ganske vist overvundet lidt efter lidt ved ideligt pres fra de danske myndigheders side, men de udflytninger, der omsider iværksattes, var – for de flestes vedkommende – ineffektive. Man tillod i de fleste tilfælde kun menighedens medlemmer en udflytning til et sted i relativ nærhed af missionsstationen. Den spredning af befolkningen, som jagterhvervet betingede, opnåedes ikke.

I perioden 1850–1899 aftog menighedens medlemstal i Ny Herrnhut og andre herrnhutiske pladser i Godthåb distrikt fra 792 til 421 personer. Det gennemsnitlige årlige fødselsunderskud var på ca. 13 ‰. I Lichtenfels var menigheden i en 5-års periode omkring 1860 faldet med 94 personer til 300. I samme periode voksede enketallet fra 35 til 42, hvorimod der kun fandtes 40 gifte kvinder.²⁸ Redskaberne blev ikke vedligeholdte og fornyede, konebåde og telte forsvandt helt, sommerrejser og forrådsindsamlinger gik næsten helt i stå, husene var segnefærdige, og den smule sælfangst, der endnu blev gennemført, gav ikke tilstrækkeligt til at dække det nødvendige beklædningsbehov.

Hårdt pressede oprettede herrnhuterne i 1861 Umának i Godthåbsfjorden ca. 10 mil fra Godthåb og i 1864 Igdlorpait ca. 1½ mil syd for Lichtenau. Men tiden var forpasset, det lykkedes ikke for brødremenigheden at vende strømmen.

En medvirkende årsag til den herrnhutiske missions tilbagegang var, at den alt for sent tog sig for at uddanne grønlandere og indsætte dem i arbejdet. Conrad Kleinschmidt etablerede en kateketskole i Friedrichstal, da han var kommet godt i gang dernede, men det var længe efter, at den danske mission havde inddraget grønlænderne i arbejdet. Senere kom så kateketskolen i Ny Herrnhut, som allerede er omtalt.

Det blev en mere og mere udtalt opfattelse hos de danske myndigheder, at den herrnhutiske missions opgave var tilendebragt, og i 1889 vedtog brødremenighedens overledelse at ophøre med virksomheden i Grønland og at overlade de herrnhutiske faciliteter sammesteds til den danske mission.

Selvom den danske mission og den herrnhutiske mission i Grønland ikke altid trak på samme hammel, er der grund til at yde brødremenighedens missionærer al mulig anerkendelse for den oftest uegennyttige indsats mellem grønlænderne langt fra de-

res mildere hjemegne. Hvorvidt denne missionsvirksomhed har været til gavn og nytte for Grønland, skal ikke her søges klarlagt. Man skulle nemlig i så fald tage al missionsvirksomhed overhovedet op til drøftelse, og det ligger uden for dette arbejdes rammer.

I vore dages Grønland findes stadig mange minder fra herrnhutertiden: bygninger, skikke,²⁹ salmer³⁰ o. m. a., men for en udenforstående iagttager rager Samuel Kleinschmidts filologiske indsats op over det øvrige arvegods. Værdien af denne indsats illustreres måske bedst ved at understrege, at hver eneste grønlandske tekst i sin grammatik og retskrivning minder om denne store sprogmands virke.

KILDER

De direkte citater er hentet fra nedenstående værker, som har været mine kilder i nærværende opgave. Enkelte bemærkninger og kommentarer bygger på egne iagttagelser under mit ophold i Grønland fra 1955-60.

Den grønlandske Missions og Kirkes Historie af H. Ostermann. København 1921.

1721-1921. Tohundredårsdagen for den grønlandske Mission. København 1921. Artiklen »Brødremenighedens Indsats« af Fr. Balle. S. 61-70.

Finn Gad: Grønlands Historie. København 1946.

Mads Lidegaard: Grønlands Historie. København 1961.

Nordisk Missions-Tidsskrift. År 1945. København. Artikel af Laurids Stampe: Friedrich Böhnisch og den herrnhutiske Mission paa Grønland paa hans Tid. 207-219.

Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. København 1903.

Bogen om Grønland. København 1962.

Lorenz Bergmann: Grev Zinzendorf I-II. København 1957-1961.

Det grønlandske Selskabs Årsskrift. København 1936. Artikel af P. Børresen: Undersøgelse af Dødsårsagerne indenfor de herrnhutiske Menigheder ved Ny Herrnhut og Lichtenfels fra 1738 til 1900. S. 94-117.

H. Ostermann: Danske i Grønland i det 18. aarhundrede. Kjøbenhavn 1945.

Grønland. Gengivelse af aktstykker og breve fra det 16. til det 20. århundrede. Udgivet af Rigsarkivet. København 1960. S. 14. Brev nr. 30.

Kal. Kommúnine Atuagaq Ukiumôq (Den Grønlandske Kommunalårbog). Godthåb 1960.

Hal Koch: Danmarks Kirke gennem tiderne. København 1960.

Endeligt har Raunkjærs Konversations Leksikon været benyttet til talrige opslag.

NOTER

De små tal i teksten henviser til de på denne side opførte noter.

1. Lorenz Bergmann: Grev Zinzendorf bd. I. S. 74-75.
2. Samme: S. 82.
3. Samme: S. 3.
3. Samme: S. 3.
5. Lorenz Bergmann: Grev Zinzendorf bd. II. S. 17.
6. Samme: S. 37.
7. Samme: S. 39.
8. Samme: S. 74.
9. Samme: S. 75.
10. Samme: S. 76.
11. Samme: S. 76.
12. J. Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. S. 14.

13. H. Ostermann: Den grønlandske Missions og Kirkes Historie. S. 74.
14. Samme: S. 42.
15. Samme: S. 76.
16. Stampe i Nordisk Missions-Tidsskrift. 1945. S. 212.
17. Samme: S. 212.
18. H. Ostermann: Danske i Grønland i det 18. aarhundrede. S. 76 ff.
19. H. Ostermann: Den grønlandske Missions og Kirkes Historie. S. 81.
20. Samme: S. 81 (fodnote 2).
21. Samme: S. 84.
22. Som 16. S. 217.
23. H. Ostermann: Danske i Grønland i det 18. aarhundrede. S. 141.
24. H. Ostermann: Den grønlandske Missions og Kirkes Historie. S. 203.
25. Samme: S. 204.
26. P. Børresen i Det grønlandske Selskabs Aarsskrift. År 1936. S. 97.
27. Mads Lidegaard: Grønlands Historie S. 89.
28. H. Ostermann: Den grønlandske Missions og Kirkes Historie. S. 242.
29. Se bl. a. Finn Gad: Grønlands Historie. Billed og billedtekst s. 183.
Endnu holder beboerne af Umának visse skikke fra herrnhutertiden i hævd. Korallblæsning finder stadig sted efter gamle, meget slidte nodehefter.
30. Fr. Balle i 1721-1921. Tohundredårsdagen for den grønlandske Mission. S. 69. Omtale af salmedigteren Carl Spindler.